

ЛОГІКА І ПРАВО

*Войтенко Д. О.,
асистент кафедри логіки Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Аргументація у суді присяжних в Україні

У новому чинному Кримінально-процесуальному кодексі України з'явилося одне з нововведень – це впровадження в карний процес інституту присяжних засідателів. Суд присяжних як форма особистої участі народу у відправленні правосуддя був передбачений Конституцією України (стаття 127) з моменту її прийняття у 1996 році, однак дотепер цей процесуальний інститут не функціонував.

Багато фахівців побоюються, що суди присяжних не зможуть функціонувати в нашій державі, зокрема через невисоку правосвідомість основної частини населення в порівнянні із країнами Західної Європи й Північної Америки. Але й не всі нині діючі учасники судових процесів готові до таких нововведень, оскільки цей процес припускає участь осіб, що не мають спеціальної юридичної освіти, а тим більше практики участі в судових процесах.

Проблему судового розгляду вивчали ще із часів античності, першим хто систематизував і початків давати вказівки про допустимість і правила обґрунтування як основ судового процесу був Аристотель, який різко критикував софістичні вчення.

З погляду Аристотеля, «благополуччя держави залежить від законів». У риторичі як практичній логіці юридичні закони виконують роль аксіом, бо повноцінне обґрунтування в юриспруденції, як і в математиці або метафізиці, має потребу в деяких відправних положеннях. Тому «в промовах судових підставою служить закон, а оскільки маєш точку відправлення, легше знайти доказ». Такими «відправними точками» служать правові категорії та їхні визначення: «Потрібно говорити не на підставі всього, що видається придатним, але на підставі визначених категорій речей, наприклад, [тих, котрі здаються істинними] суддям або тих, з думками яких судді погоджуються». У той же час, оскільки це своєрідні аксіоми, «добре складені закони ... повинні, наскільки можливо, всі визначати самі і залишати якнайменше сваволі суддів, по-перше, тому що легше знайти одного або деяких, ніж багатьох таких людей, що мають правильний напрям думок і здатні видавати закони і вирікати вироки. Крім того, закони складаються людьми на підставі довгострокових міркувань, судові ж вироки вимовляються на швидку руку, так що важко людям, які відправляють правосуддя, добре розрізнити справедливе і корисне».

Однак це теоретичний ідеал, якого важко досягти. У дійсності навіть найбільш продуманий і справедливий закон не може все передбачити наперед.

З тієї ж причини не можна заздалегідь дати визначення усім важливим для обґрунтування предметам. Аристотель рекомендує прийняти компромісне рішення. «Коли... не можна дати точного визначення, а тим часом необхідно видати законодавчу постанову, в таких випадках слід вживати загальні вирази».

Саме наявність таких «загальних виразів» і робить обґрунтованою процедуру в практичній юриспруденції принципово унікальною. Адже закон звернений у майбутнє і має характер загальності, тому він прямо не стосується окремих випадків, тоді як присяжні і судді виносять рішення і вироки відносно сьогодення і щодо окремих випадків, з якими часто пов'язані почуття любові або ненависті і усвідомлення власної корисності, так що судді і присяжні не можуть з достатньою ясністю бачити істину, а їхні симпатії або антипатії заважають правильному вирішенню справи. «Отже, відносно всього іншого потрібно надавати судді якнайбільше простору; що ж стосується питань, здійснився відомий факт чи ні, здійсниться чи ні, чи є він у наявності, то вирішення цих питань необхідно цілком надати суддям, тому що законодавець не може передбачати окремих випадків».

Унікальні особливості кожного судового процесу поряд з відносною невизначеністю багатьох важливих юридичних ситуацій і відповідних їм понять зумовлюють можливість здійснення процесуального обґрунтування з різних вихідних позицій. Софісти спекулювали на цій принциповій множинності, проповідуючи не тільки методологічний анархізм, а й юридичний нігілізм. Додаткового імпульсу для виникнення важкорозв'язуваних судових ситуацій постійно надає відомий ще з часів Гомера конфлікт між так званим «природним» і позитивним правом.

Як можна зрозуміти Аристотеля, у підставі «природного права» лежить *психологічна домінанта* – такий склад душі, володіючи яким люди схильні до правосудних вчинків (*praktikoi ton dikaion*), роблять правосудні справи (*dikaiopragoysi*) і бажають правосудного (*ta dikaia*). Підставою же опору такому праву також є особливий склад душі, під впливом якого вчиняють неправосудно (*adikoysi*) і бажають неправосудного (*ta adika*). Поділ правосудного і неправосудного Аристотель і приймає за початкову умову подальших міркувань про природу закону.

Ця цілком діалектична єдність протилежностей повинна не тільки стати предметом однієї науки, а й допомогти науковому пізнанню кожної з них через взаємну рефлексію і тим самим створити логіко-гносеологічні передумови для формування їхніх визначень. Зокрема, вже на підступах до визначення понять «правосудне» і «неправосудне» з'ясовується їх взаємозумовлююча багатозначність. Слід мати на увазі, відзначає Аристотель, що «“неправосудним” (*adikos*) вважається той, хто переступає закон (*paranomos*), хто своєкорисливий (*pleonektes*) і несправедливий (*anisos*), а звідси ясно, що правосудний – це законслухняний (*nomimos*) і справедливий (*isos*). Стало бути, правосуддя, [або право], – це законне і справедливе, а неправосуддя, [або неправе], – це протизаконне і несправедливе».

Дилемі «природного» права і позитивного закону Аристотель пропонує в першому наближенні вважати розв'язуваною шляхом компромісу: «... все

законне у відомому сенсі правосудно. Справді, що визначено законодавчим [мистецтвом], законно, а кожне з цих [визначень] ми визнаємо правосудним, [тобто правом]».

Проблема обґрунтування має конкретне філософсько-правове і практичне переломлення. У ньому ми маємо справу в першу чергу з двома різними причинами, пов'язаними з *несумлінністю* і *недоброякісністю* спілкування, з одного боку, і з *неповнотою наших знань* про дійсність – з другого. У першому випадку люди можуть керуватися прямо протилежними, антагоністичними цілями: слідчий прагне викрити злочинця, а злочинець – уникнути відповідальності і т. ін. У граничному і досить поширеному випадку несумлінність поєднана з обманом або взагалі з відходом від самої спроби обґрунтування. Інша причина пов'язана головним чином з недостатністю знання. Вона типова як для кожного з нас, так і для людства в цілому – ми завжди щось недостатньо добре знаємо. Можливий також випадок зайвої самовпевненості у своєму знанні, що фактично є недостатнім, але приймається нами за достатнє. У даному випадку виникає класична антична проблема розбіжності між *об'єктивним знанням* і *суб'єктивною думкою*, над дослідженням якої багато працювали Геракліт, Парменід, Сократ, Платон і особливо Аристотель, стоїки та Цицерон.

Із часів Античності сформувалися правові системи, які розбудовувалися й ускладнювалися в міру розвитку суспільства й домінування прав людини. Змінився не тільки судовий процес, але й методики його проведення.

Інститут присяжних засідателів зародився в Англії, перше згадування про нього ставиться до 1166 року, коли відбувся «великий суд присяжних у Кларендоне (при Генріху II), для участі в якому залучили (12 самих законослухняних громадян графства), щоб одержати показання про обвинувачувані». Внаслідок цього методика суду присяжних міцно зміцнилася в Англійській правовій системі й стала одним з основних принципів англосаксонської правової системи. Ця традиція знайшла підтримку серед широких верств населення й суд присяжних був запозичений Континентальною правовою системою. Першою стала Франція XVIII століття. У Росії суд присяжних був уведений у результаті судової реформи 1864 року й був ліквідований в 1917 році. За цей час була сформована ціла школа видатних практиків і авторів практичних вказівок по проведенню таких судових процесів. Найбільшого розквіту судове ораторське мистецтво царської Росії досягло після Судової реформи 1864 року, в якій одним з найважливіших інструментів став суд присяжних. Саме суд присяжних породив талановитих, чесних російських юристів. Таких як А. Ф. Коні, Ф. Н. Плевако, П. С. Пороховщиков, А. Н. Турчанинов, А. М. Бобрищев-Пушкін, Н. П. Карабчевський, Л. Е. Владимірів, І. Т. Сакс, Н. І. Холев, П. А. Александров, Л. А. Куперників, В. М. Пржевальські та ін.

В 1993 році в рамках правових реформ у Росії відроджується інститут суду присяжних в окремих регіонах країни.

Але із часів Аристотеля людство знайшло й нові знання, які сприяли збагненню процесів спілкування й взаємодії індивідуумів і суспільства в

цілому, таких наук як психологія, соціологія, політологія, юридична аргументація й навіть спеціальних практичних методик по маніпулюванню свідомістю інших людей.

У багатьох країнах, де суд присяжних функціонує досить давно, особлива увага приділяється методичним і практичним коментарям для учасників процесу. Найбільш відомі з них з'явилися в США на початку ХХ століття, де давалися чіткі інструкції з механізмів прийняття рішень й аналізу доказів. Однак такі вказівки й навіть посібники й підручники розроблялися й практиками й теоретиками для обвинувачів і захисників, озброюючи їх тим самим знаннями про приймання й методи найбільш ефективної дії стосовно присяжних.

У ряді країн законодавець чітко прописує обов'язки й методики прийняття рішень для присяжних. У Росії, наприклад, ч. 1 ст. 332 УПК РФ стверджує: «Пристаючи до виконання відповідальних обов'язків присяжного засідателя, урочисто клянуся виконувати їх чесно й неупереджено, брати до уваги всі розглянуті в суді докази, що як викривають підсудного, так і виправдовують його, вирішувати кримінальну справу по своєму внутрішньому переконанню й совісті, не виправдовуючи винного й не засуджуючи невинного, як личить вільному громадянину й слухній людині».

Можливо, у рамках прогнозованих проблем впровадження суду присяжних на Україні він має своєрідну змішану форму, яка більш відома як «суд шефенів» – так її називають у деяких країнах Європи, наприклад, у Франції й Німеччині. А так само обмежені правила застосування – відповідно до частини третьої статті 31 УПК суд присяжних може розглядати лише справи про злочини, за здійснення яких передбачено довічне позбавлення волі, і те в тому випадку, якщо обвинувачуваний заявив відповідне клопотання, інакше справу буде розглядати колегія в складі трьох професійних суддів. Відповідно до проекту УПК суди присяжних будуть формуватися винятково при судах першої інстанції ч.2 ст. 383. Усі п'ять членів колегії будуть мати рівнозначні права при визначенні вироку, однак безперечно професійні судді будуть, так чи інакше, впливати на рядових громадян, що стали присяжними. У ряді держав, де функціонують суди присяжних, виправдувальний вирок присяжних не підлягає оскарженню. На Україні вирішено поки не наділяти суд присяжних такою владою – оскарження вироку, винесеного судом присяжних, відбувається в загальному порядку й уже без участі присяжних.

Також слід зазначити, що закон не передбачає необхідності одноголосного їхнього розв'язку або кваліфікованої більшості, що прийняте в закордонній практиці – вирок може бути винесено трьома голосами проти двох (ч. 2 ст. 385), права втриматися від голосування члени суду присяжних не мають (ч. 3 ст. 385). Відвід присяжних, можливий на підставах, передбачених статтями 75 і 76 УПК, наприклад, як «наявність інших обставин, які викликають сумнів в його неупередженості» (п. 4 ст. 75 УПК). При цьому кількість відводів з боку обвинувачення або захисту не обмежено, що може послужити механізмом маніпуляції або навіть відсторонення від процесу неугодних присяжних. Також законодавець поки не регламентував роботу й

поведінку присяжних протягом розгляду справи, а лише закріпив за ними ряд обов'язків – відповідно до ч. 2 ст. 386 УПК: не відлучатися із залу засідання під час судового розгляду, не спілкуватися без дозволу головуєчого з особами, що не входять до складу суду, щодо карного виробництва, не збирати дані, що стосуються карного виробництва, за межами судового засідання.

У цілому створення інституту суду присяжних повинне зміцнити довіру громадян до правової системи, й перевести саме судочинство України на новий рівень відповідності загальноприйнятим стандартам світового співтовариства.

*Воскресенский Б. А.,
доцент кафедры психиатрии и медицинской психологии
Российского Национального исследовательского медицинского
университета им. Н. И. Пирогова,
Россия, г. Москва*

Правда или правдоподобие?

(некоторые аспекты диагностики бредовых расстройств)

Человека определяют как существо разумное – homo sapiens, и разум его проявляется в самых различных формах. В контексте настоящего сообщения особое значение приобретают содержательность и достоверность результатов интеллектуально-мыслительной деятельности лиц, с которыми сталкиваются юристы и врачи-психиатры. Для юриста это, наверное, проблема достоверности заявлений и показаний, в психиатрии это проблема бредовых расстройств.

В массовом сознании бред – понятие, охватывающее собой почти все проявления психических расстройств. С точки зрения специалистов бредовые идеи – тяжелейшая и действительно часто встречающаяся, хотя далеко не единственная патология душевной деятельности. Но с другой стороны – эти же переживания нередко привлекают особое внимание общества из-за своей неординарности, расцениваются как проявления духовной свободы, как выражение права на собственное мнение в личных взаимоотношениях, в научных и социальных убеждениях, в целостном мирозерцании. Подчеркивая клиническую и общечеловеческую значимость этого феномена, выдающийся французский философ второй половины XX века Мишель Фуко называл бред сердцевиной безумия.

Бредовые идеи – это мысли, убеждения больного, возникающие на болезненной основе, несоответствующие действительности, не поддающиеся коррекции и выражающие искажённые отношения больного к окружающим или отношению к самому себе (в случаях ипохондрического – то есть касающегося состояния здоровья, – бреда).

Бред можно рассматривать с различных точек зрения. Наиболее простой является его классификация по содержанию (середина XIX века, немецкий психиатр В. Гризингер). Все многообразие человеческих отношений укладывается в три фабулы: 1) величие, 2) самоуничижение, 3) преследование. Внутри каждой из групп возможны варианты. В первой это, например, бред